

מדי בקרו של יום ראשון בשבת, היה נוהג לערוך בחינה לתלמידי הישיבה-קטנה בשיבת 'קול תורה' שבירושלים, בפרשת השבוע עם פירש"י. ויותר משהיה בא לראות ולבחון, נמצא מלמד ומורה ומחנך, תוך כדי החדרת ידיעת הפשט על בוריו ונתינת דגש מיוחד על דקדוק הדיבור. והכל נעשה בדרך מעניינת ומקורית, (וכך היה עושה לקראת הימים הנוראים, בהיותו מלמדנו את פיוט סדר העבודה, בדקדוק מרובה, מבאר ומפרש כל מלה וכל ביטוי); זכרני ששאל את אחד התלמידים על מספר הקרבנות שהיו קרבים בבית המקדש ממין פלוני ביום מסויים, וענה לו אותו תלמיד 'שתי קרבנות'. הגיב הרב בשלילה לאות כי התשובה איננה נכונה. התלמידים כולם ישבו משתאים בידעם כי אכן צדק התלמיד בתשובתו. עד שפרש רבי יונה כוונתו – 'שני קרבנות' ולא 'שתי'...

פעם אחת בהיותו מהלך לישיבה, והנה עץ שקד פורח במלא יפיו והדרו. נעמד הרב מהילוכו, ושאל את הסובבים: 'מה אתם רואים כאן?'... – 'אני רואה כאן את תחית המתים'...

ושוב פעם אחת, והימים ימי 'בחירות', ראה כמה מודעות פרסומת של אחת המפלגות, תלויות על מרפסות חדרי המגורים של בני הישיבה. והגיב על כך בטרונאיא: ספר תורה שתלויים בו אותיות יתרות – פסול...

יהיו דבריו – זכרונו לברכה. זכותו תגן עלינו ועכ"א).

'מי שאינו מדקדק בדברי חז"ל דקדוק ממש, לא יוכל להגיע עד סוף דעתם. (כלל זה מעמיד היעבץ בספרו 'עץ אבות'. ועיין שם ב'לוח ארש' שלו שמביא בשם ר' אלי' בחור המדקדק שכתב: אם יעלה חמור בסולם תמצא אשכנזי מדקדק. עכ"ל).

דוגמא לדבר הביטוי גוד או אגוד. מלבד מחלוקת הראשונים אם פירוש 'גוד' קצוץ – היינו הסכום – (כעין 'גודו אילנא') (רש"י) או משוך (הערוך, וכנראה הרמב"ם שכתב קנה) כעין: וימשכו את יוסף מהבור, ונגידו, או משכו וקחו לכם, – מלבד מחלוקת זו תמצא מחלוקת אם האלף של איגוד הוא גוף ראשון, אני (רש"י), או אם הוא צורת הפעיל כדרך הארמית, כגון איתיביה, אוקי, שכן פירוש הערוך משוך או המשך (וכנראה מהרמב"ם מכור או קנה).

ונראה נפקא מינה להלכה, שכן נחלקו ראשונים (הרמ"ה והשטמ"ק) אם כשהלה לא רוצה לקנות צריכים לכופו להקנות, היינו שיעשה מעשה הקנאה של חלקו, וזהו ה'מכור' של הרמב"ם וה'המשך' של הערוך, אם ממילא על פי תקנת בית דין כשזה לא רוצה לקנות, אני לוקח הדבר אלי והוא שלי, היינו קנה אתה, ואם לא, אני אקנה ואמשוך בלי לשאלך'.

דף יד

ציונים והערות

'כתב רבי אמי ד' מאה ספרי תורה... – ע' לעיל ח – אודות מספר 'ארבע מאות' בדרו"ל.

(ע"ב) 'זאי סלקא דעתך ס"ת הקיפו ו' טפחים... בתרי פושכי היכי יתיב' – וידע המקשה שספר תורה של משה – מגויל היה ולא מקלף. ועוד, מסברא כן הוא, שכך היא מצוה מן המובהר, בשל גויל (כדברי הר"ן במסכת שבת). (מהרש"א. וע' תשב"ץ ח"א קמט).

זכיון דלאמצעיתו נגלל, נפיש ליה מתרי טפחא רווחא דביני ביני' – כאשר אתה עושה מעיגול אחד שני עיגולים, יהא רווח שני העיגולים גדול יותר מרווח העיגול הגדול, וכאן יצא לך סך רווח הספר שני טפחים וחמש ששיות. (רש"ש).

'אמר רב אחא בר יעקב: ספר עזרה לתחלתו הוא נגלל' – רש"י כתב שלא היה לו אלא עמוד אחד. ובט"ז (יו"ד ערב סק"ב) משמע שהיו לו שני עמודים, אלא שהיה נגלל לתחילתו ולא לאמצעיתו

כשאר ספרי תורה, והעמוד הראשון היה מעליו, כך שלא תפס מקום במשך הארון. (ומה שכתב שמידת ההקף שאמרו כאן, כוללת עמוד אחד (לשיטת התוס' המובאת ברמ"א) וכן כתב בפרישה – לכאורה מלשון התוס' והרא"ש כאן משמע ששני העמודים בכלל המידה. ודוקא בספר עזרה למסקנא דלתחילתו נגלל, אין בחישוב אלא עמוד אחד. וצ"ע. וע"ע ב'אמת ליעקב').

– 'ספר עזרה' רש"י כתב שקורין בו בעזרה פרשת המלך ב'הקהל' וכהן גדול ביום הכיפורים. ומדברי התוס' (בע"א ד"ה שלא) משמע לכאורה שלא קראו בו ביום הכיפורים. וכתב הרש"ש שרש"י מדבר בבית שני, שלא היה שם ארון ולא היה הספר בבית קדשי הקדשים.
וע"ע: רש"י יומא סח: 'חשק שלמה' כאן; 'מנחת קנאות' – סוטה מ:

'ואכתי תרי בתרי היכי יתיב' – כבר הקשו בתוס' (בעירובין יד. ד"ה והאיכא) שהרי אין חשבון זה מדוקדק לפי חכמי המידות, אלא רחבו פחות מעט משליש הקיפו. (וצ"ל שמ"מ בהפרש מועט זה, אינו נכנס ויוצא ברווח. וכבר האריך בכללות ענין זה בתשב"ץ ח"א קסה; קעב).

'מלמד שהשם וכל כינויו מונחין בארון' – ע' באור שמח' – הל' ע"ז ב, ז – הקדמה ב'. וראה במאמרו של הר' יעקב אורבך הי"ו – מובא בסוטה מב (חוברת ה) – באור מקורי למאמר זה.

'סידרן של כתובים: רות וספר תהלים ואיוב ומשלי קהלת שיר השירים וקנינות דניאל ומגילת אסתר עזרא ודברי הימים' – לתהלים קראהו 'ספר' ולא עשה כן לשאר ספרים, מפני דמיונו במבנה לספר התורה – שמחולק גם הוא לחמשה ספרים, ומנין פסוקיו קרוב לספר תורה – ע' קדושין ל'. (וע' עוד על המקביל והמשותף לחמשת חומשי תורה ולספר תהלים, במאמרו המאלף של הסופר הר' אברהם קריב ז"ל, בספרו 'אל שרשי היהדות').

ואסתר, היחידה המכונה 'מגילה' – לפי שכותבים אותה על הגויל או על הקלף בדוקא. ומשמע שרות וחברותיה אינן קרויות 'מגילה', ולזאת תמיהני על הא דאיתא במסכת סופרים (יד, ג) דמברכין על קריאתם: 'על קריאת מגילה'. ועיין בהגר"א או"ח סו"ס ת"צ'. (רש"ש)

'למה נקרא שמה רות...'. – ע' מהרש"א; 'בכור שור' – בסוף ספר תבואות שור; פתח עינים (לחיד"א) – ברכות ז: (ובספרי: 'שמחת הרגל' ו'נחל אשכול' – רות א, ד; 'יוסף תהלות' – ד; קי"ט, ח); מגדים חדשים – ברכות ז: אוהב ישראל – לשבועות.

'דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים...' – בספר 'מגדים חדשים' (להרב ד"ר וויס שליט"א. ברכות ז:): הוכיח מכמה מקומות, וכן מצא כתוב בכתבי ריעב"ץ ועוד, שכמה מזמורים נאמרו בעיקרן על ידי עשרה זקנים, וחזר דוד וייסדם, והוסיף בהם פסוקים.

(וכן משמע מדברי התוס' ביבמות סד: ד"ה ימי. (וע"ש ב'כותב' בעין יעקב). וראה בלשון רבנו גרשום כאן, ואפשר אולי שפרש 'על ידי' – בשביל, ולא שהם עצמם אמרוהו ממש. ומצינו רבות ביטוי 'על ידי' במשמעות זו – ע' עירובין מט: 'אחד מוליך ע"י כולן' (ל"ס, וכגרש"י); פסחים פח. 'ע"י בנו ובתו' וברש"י; שקלים א, ז; משנה נדרים פ"ה 'שכבר כתבו אבותיהן על ידיהן'; ובמשניות יבמות פרק 'האשה רבה'; רש"י יומא לא: ד"ה על ידו. וכנהג רבות).
ע"ע בשו"ת רב פעלים ח"ג או"ח סוף סי' ה.

'ככתבם וכלשונם'

'רות נמי פורענות היא? – פורענות דאית ליה אחרית, דאמר ר' יוחנן: למה נקרא שמה רות, שיצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותושבחות' – עיין בתוספות ובמפרשים. 'כל דבר (הולך) אחר התכלית, כמו רופא המקיז דם נקרא 'רפואה' אף על פי שהיא מכה, לפי שתכליתה רפואה. וזה שאמרו ז"ל: רות היתה לה אחרית טוב, ולא קשה מאיוב, כמו שהקשה תוס' – דבאיוב אין המכות גורמים לטוב, ואם כן הם רע, משא"כ ברות צורך הרעב כדי שיצאו שדה מואב, כדי שיקחו מואביות וימותו, ואח"כ ייבמה בועז ויצא משיח. וזהו דאמר ר' יוחנן למה נקרא שמה רות כו', דמלידה מוכנת לכך, והיה צריך כל הצרות לתכלית ההוא, דאי אפשר בענין אחר'. (קומץ המנחה' מד. עוד על קושית התוס' – ע' ב'בכור שור').

'משה כתב ספרו ופרשת בלעם' – '... וזה כל ענין פרשת בלק – לברר ענין זה, מעלת ישראל על אומות העכו"ם, אף אותן רשעי ישראל שאין להם חלק לעולם הבא כלל, שהם כופרים בתורה כו' ואין להם שייכות למשה רבינו עליו השלום, שהוא ה'דעת' דישאל מצד חיבור לבבם להש"י, והם נתקו מעצמן זה. ולכן לא נאמרו דברים אלו על ידי משרע"ה רק על ידי בלעם. ואמרו 'משה כתבו ספרו ופרשת בעלם' – נראה מזה כאילו פרשת בלעם היא חוץ מהתורה. והיינו, שהתורה נקראת 'תורת משה' וספרו, שהוא השגת חכמתו, (ש'ספרו' נקרא חקיקת חכמתו שבמוחו, כידוע בזה דספר נקרא חכמה. – דובר צדק), אבל פרשת בלעם אין לו שייכות לחכמת משרע"ה, שהוא מדבר מאנשים שכפרו בתורה כו' אבל הם בדרגא דבלעם, 'יודע דעת עליון', שה'דעת' – דרגא דמשרע"ה התקוע בכללות ישראל – הוא אצלם עליון ולמעלה מהשגתם בעמקי לבם בהרגשת הלב, רק בידיעה בעלמא. ובלעם הוא המבחין מעלתם בג' נביאות שאמר, נגד ג' כחות הלב דקנאה תאוה וכבוד, שהבחין או שהוא ההיפך מכולם ע"י ג' הכאות דאתון, דרכיבת החמור רומז על מה שהוא רוכב על החומר הגופני ומנהיגו כרצונו, ובאמת הוא לא היה מנהיגו כרצונו רק נמשך אחריו...

ואמרו (ברכות יב): דבקשו לקבוע 'פרשת בלק' בקריאת שמע, היינו לכוונה זו, שאף פושעי ישראל בכלל אחדות האומה, ויש להם חלק בה' אחד, ונבדלים מעמים, כאמור... ורז"ל קראוהו 'פרשת בלעם' – דמצד מה שנכתבה הפרשה בתורה, שהוא דברי תורה ממש, שהוא ההתגלות שבסוף, וסוף מעשה במחשבה תחילה – שורש ההתגלות נצמח מבלק. אבל רז"ל שדברו ממנה כאילו היא היתה חוץ מתורת משה קראוהו על שם בלעם ה'יודע דעת עליון', כנזכר לעיל, שהוא השגת הדעת שלא על דרך השגת משרע"ה כלל. ומצד משרע"ה וכל ישראל הכשרים שלא הגיעו למדרגת אין להם חלק לעולם הבא ח"ו, אין שייכות להם לזה כלל, וכנ"ל. ולכן זה נחשב לטורח ציבור, דכלל ציבור אינם פושעי ישראל, וזכרון כל פרשה זו הוא טורח להם, וכאמור'. (מתוך 'סיסי לילה' מד, עמ' 87, 89. וע' בזה עוד בדובר צדק' עמ' 100.

עוד על 'פרשת בלעם' – ע' בעין יעקב בשם הריטב"א; של"ה (דף שסב) בשם הציוני – מצויין בהגהות ר"מ שטראשון; אמת ליעקב – עיונים במקרא דף רנט ודף שג – באורך).

דף טו

'עד כאן הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב (כלומר, חוזר בפיו על הדברים מרוב חביבותן, וכדי שלא יטעה), מכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע (היה כותב ובוכה ואינו חוזר על הדברים מרוב צערו).

כו. א. בכור הנוטל פי שנים — האם זכאי בקרקע כפולה במקום אחד, או יכולין לדחותו ליטול שתי קרקעות במקומות נפרדים? וכיצד הדין ביבם הקם תחת אחיו לנחלה?
ב. כשבאים לחלק שדה שנפלה בירושה, ויש לאחד מן הירושים שדה סמוכה לאחת מן השדות — האם יכול לתבוע לקבל את חלקו באותה שדה הסמוכה לשדהו, במקרים דלהלן: —
שדה בית הבעל; שדה בית השלחין ולכל שדה יש יאור נפרד; שדה בית השלחין, ויאור משותף לכולם.
א. נותנים לבכור קרקע אחת גדולה ולא שתיים נפרדות. ונלמד הדבר מדרשת הכתוב. עתוס'. (וי"א דוקא כשהחלקים שוים. וכן כשאין לפשוט שדה סמוכה על מיצר השדה הנידונית. פוסקים קעד, ב).
וביבם — אמר אביי שדינו כבכור, ורבא חלק, שאין דין חלוקתו כחלוקת הבכור, אלא יטול חלקו וחלק אחיו כפי אשר יעלה בגורל, לפי שבא מכח אחר.
ב. בשדה בית הבעל נחלקו רבה ורב יוסף, אם כופין אותם לחלוק (מתקנת חכמים. תוס'), כדי שיהו לו שדות סמוכות, או שמא יכולים לטעון לחלוק כל שדה לשנים, כי פעמים שאחת מתברכת יותר מן השניה.
וכן בשדה בית השלחין עם שני יאורים, נחלקו, שמא יכולים לטעון לחלק כל שדה ושדה, כי אפשר שאחד מן היאורים יתייבש והאחר יישאר. ואולם אם יש יאור אחד אמר רב יוסף (דלא כאביי) שאין כאן טענה, ויכול לכפותם, שהרי אם ייבש היאור — ייבש לכולם. כן פירוש הסוגיא לפירש"י.
ובעלי התוס' חלקו על כך, שאף בשדות בית השלחין ניתן לטעון שפעמים זו מתברכת וזו לוקה, ופרשו לענין אופן חלוקת הקרקעות, אם מחלקים כל שדה לכל אחד מן הירושים, או כל אחד נוטל שדה אחת. (ונחלקו הפוסקים על מסקנת ההלכה — ע' חו"מ קעד, א).

דף יג

כז. א. נכס משותף שאין בו כדי חלוקה — האם יכול לומר אחד מן השותפים: או קנה אתה את חלקי או אני אקנה את חלקך, שאיני רוצה להשאיר בשותפות?
ב. שני נכסים משותפים, שכל אחד משמש לדבר אחר, ואחד מהם יפה מן השני — האם יכול שותף אחד לומר לחברו: טול אתה את היפה ואני את הגרוע, ושלם לי את העודף, או להפך, אטול אני את היפה ואשלם לך את העודף?
א. נחלקו רב יהודה ורב נחמן בדבר, והסיק אמימר שהלכה כרב יהודה שיכול לומר לו כן — 'אית דינא דגוד או אגוד'. (וכן הלכה. חו"מ קעא, ו). ובלבד שיש באפשרותו של זה המציע, לקנות, אבל אם אין לו דמים לקנות, אינו יכול לכפות את השני.
(ואי אפשר לומר 'גוד או אגוד' בפחות משוויו, שאם כן, לעולם ידחוק העשיר את העני שאין לו מה לשלם, למכור את שלו בפחות משוויו. הרמ"ה, מובא בב"י וברמ"א. ואם מעלה בדמים יקרים הרבה יותר משוויו — מח' ר"י וריצב"א).
ב. אינו יכול לומר כן, לפי שלשניהם יש צורך בשני הנכסים, ויכול הלה לומר, חפץ אני בשניהם. (אלא אם יאמר לו 'גוד או אגוד' על שניהם, וכנ"ל).

דפים יג – יד

כח. א. האם מותר לדבק תורה עם ג"ך בכרך אחד?

- ב. כמה רווח צריך להניח בין הספרים, בתורה ובנביאים?
 ג. אלו הלכות נוספות בצורת הספר, ובהנהגה עמו, נאמרו בסוגיא?

א. נחלקו תנאים אם מותר הדבר, ויש דעה נוספת שכל ספר מספרי הנביאים והכתובים צריך להיות נפרד בכרך לעצמו.

(להלכה – מותר לדבק תורה עם נ"ך, אלא שאין קורין בספר כזה בציבור. ונחלקו הדעות בין הפוסקים אם יש לו קדושת 'ספר תורה' או הרי זה כחומש בעלמא, ש'כל יתר – כחסר דמי'. וע"ע באור שמח – ס"ת ז, טז; ב'לקט שיחות מוסר' לגרי"א שר. ח"ב עמ' תפט).

ב. בתורה – ארבעה שיטין בין ספר לספר. בנביא – שלשה. וכן בין כל נביא לנביא ב'תרי עשר'. (ונחלקו שיטות הראשונים אם מותר לו לסיים ספר בתורה בסוף העמוד, ולהתחיל הספר החדש בעמוד הבא, אפילו אם מניח שם ד' שיטין פנויות, אבל בנביאים מותר. וגם בזה נחלקו אם צריך להשאיר שורות פנויות באופן כזה. ערש"י ותוס').

ג. ספר תורה עושה לו שני עמודים, ומשאיר קלף חלק כדי לגול על העמוד. (ועוד שתי אצבעות. רמב"ם. כשיעור שבין דף לדף. הגר"א). ושאר ספרים שיש להם עמוד אחד, מניח חלק בראשו כדי לגול על העמוד ובסופו כדי הקף על כולו. (כן הגרסא שלפנינו וכפירש"י, שהעמוד נמצא בתחילת הספר, וגוללו לסופו. ור"י גרס להפך, שנגלל מסופו לתחילתו, ולכן בתחילתו מניח חלק כדי הקף כולו, ובסוף כדי הקף העמוד. ולרשב"א (בתוס') נראה, שבתנ"ך בכרך אחד עושה כמוש"כ רש"י, שתהא התורה במרכז והנ"ך מקיפים אותה ולא להפך).

ספר תורה צריך שיהא ארכו כמדת הקפו. (ושיטת התוס' והרא"ש (והובא ברמ"א יו"ד ערב, א) שהעמוד (האחד. ט"ז. וצ"ע מלשון תוס' ורא"ש) בכלל שיעור ההקף. ודעת הרמב"ם שהקף הספר אינו כולל את העמוד. עש"ך ופ"ת). (כתב הרמב"ם, ששיעורים הללו אינם אלא למצוה ולא לפסול. וע' שו"ת רשב"ש שכא). אין חולקין – לצורך חלוקת השותפין (עתוס') – את הספר שבכרך אחד לכמה חלקים, שבזיון הוא לספר. (אבל אדם אחד חותך נ"ך להפרדת הספרים. עפ"י תוס').

כט. א. מהן מידותיו (חללו, ועובי כתליו) של ארון שעשה משה?

ב. מה היה מונח בתוך הארון ולצידו?

ג. מהן מידותיהן של לוחות הברית שהוריד משה?

ד. מהו 'ספר עזרה' וכיצד צורתו ומידותיו?

א. מפורש בכתוב: אמתים וחצי ארכו, אמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו. לר' מאיר – באמה (בינונית) בת ששה טפחים הכתוב מדבר. ולר' יהודה – בת חמשה טפחים.

עובי כתליו – לר' מאיר חצי פטור לכל צלע ולר' יהודה – רבע טפח. (רש"י. ולר"ת – ששית הטפח).

(מדות הארון, אם היו שחקות או עצבות – ע' מנ"ח צה; אג"מ יו"ד ח"א קז).

ב. לוחות ושברי לוחות מונחין בארון. (הלוחות הונחו זה לצד זה, ושברי הלוחות – תחתיהם. וי"א שרוחב הלוחות היה ג' טפחים, והיו שברי לוחות מונחים לצד הלוחות. תוס' מנחות עפ"י הירושלמי. ויש דעה שהיו הלוחות מונחות על צדן. במדב"ר – ע' מהרש"א). ועוד אמרו, ש'השם וכל כינויו מונחין בארון'.

לר"מ – ספר תורה שכתב משה גם הוא היה מונח בתוכו (מושכב), לצד הלוחות, ארכו לרוחב הארון. ולר' יהודה, היה מונח בצידו. מתחילה היה על דף שהוציאו מהארון, ואח"כ היה על הארגו ששגרו פלשתים דורון לאלקי ישראל.

- לר' יהודה – עמודי כסף שעשה שלמה שוכבין (רש"י. וע' רש"ש) בארון, משני צדי הלוחות, ולר' מאיר – היו העמודים מחוץ לארון. (כל זה אמור בבית עולמים ולא במשכן – עתוס' עירובין סג:)
- ג. כל לוח היה ששה על ששה טפחים ועוביו שלשה. (ויש דעות שהיה רחבם שלשה טפחים – עתוס' מנחות בשם הירושלמי.)
- ד. 'ספר עזרה' הוא ספר שכתב משה, ובו קורין בעזרה ב'הקהל' (וביום הכיפורים – רש"י. ועתוס' רש"ש ועוד). ואין לו אלא עמוד אחד, והיה נגלל לתחילתו. (כן לשון הגמרא. וכ"כ התוס'. ורש"י כתב: מתחילתו לסופו. מהט"ז ביו"ד (ערב סק"ב) מבואר שהיו לו שני עמודים, ונגלל לתחילתו, והעמוד הראשון היה מעליו.)

דפים יד – טו

- ל. א. מהו סדרם של ספרי נביאים וכתובים?
ב. מה סדרם של הנביאים והכתובים מבחינת סדר קורות הזמנים?
ג. מי כתבן?
- א. סדרן של נביאים: יהושע שופטים שמואל מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה תרי-עשר. סדרן של כתובים: רות תהלים איוב משלי קהלת שיר-השירים איכה דניאל מגילת-אסתר עזרא (ונחמיה) דברי-הימים.
- ב. סדרן מבחינת קורות העתים: נביאים – יהושע שופטים שמואל מלכים, יונה עמוס הושע ישעיה מיכה צפניה חבקוק ירמיה יחזקאל חגי זכריה מלאכי. (י ו א ל – רש"י בספר יואל כתב שהיה בימי שמואל, ובשם ה"ג כתב שהיה בזמן מנשה. וכבר תמה המהרש"א למה הפסיק בין הושע ועמוס בספר יואל. וכן הקשה מדוע ספר עובדיה נמצא בין עמוס ומיכה, הלא היה מוקדם יותר, בימי אחאב. וע"ע ב'אמת ליעקב').
- כתובים – כסדר הספרים דלעיל, אלא שלפי האומר שאיוב היה בימי משה, הוא הקודם. ויש דעה שהיה בימי עולי גולה, ומקומו בסוף.
- ג. חמשת חומשי תורה – משה רבינו כתב עפ"י ה', מלבד שמונה פסוקים אחרונים שיש אומרים שיהושע כתבם. (עפ"י ה'. אחרונים). וי"א: משה כתבם בדמע.
- ספר יהושע – יהושע כתבו, והמשיכו אלעזר בן אהרן וסיימו פינחס; ספר שופטים – שמואל; ספר שמואל – שמואל כתבו, וסיימוהו גד החוזה ונתן הנביא; מלכים – ירמיה כתב; – ספר ישעיה – חזקיה וסייעתו. (היינו, בני דורו, ולפי שחזקיה גרם להם לכתוב נקרא על שמו. רש"י ותוס'); ירמיה – כתבו ירמיה; ספר יחזקאל – אנשי כנסת הגדולה; תרי עשר – אנשי כנה"ג.
- ספר תהלים – דוד המלך כתבו ע"י עשרה זקנים; משלי – חזקיה וסייעתו; איוב – משה רבינו כתבו (למ"ד איוב בימי משה היה); שיר השירים – חזקיה וסייעתו; רות – שמואל כתבה; איכה – ירמיה. (ואולם מעשה הכתיבה עצמו נעשה ע"י ברוך בן נריה (ע' ירמיה לד). וע' 'ברכת אברהם'); קהלת – חזקיה וסייעתו; אסתר ודניאל – אנשי כנסת הגדולה; עזרא – כתבו עזרא, וכן כתב את דברי-הימים עד לו (עתוס' ומהרש"א), וגמרו נחמיה בן חכליה.

לא. באיזו תקופה חי איוב, והאם היה יהודי או נכרי? ומה ניתן ללמוד מספרו?

ר' לוי בר לחמא (וכן דעת תנא דברייתא ד'סדרן של כתובים...) אמר: בימי משה היה; רבא אמר: בימי מרגלים היה; 'ההוא מרבנן' אמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה; רבי יוחנן ורבי אלעזר: מעולי גולה היה, ובית מדרשו בטבריה; רבי אלעזר (התנא) אמר: בימי שפוט השופטים היה; ר' יהושע בן קרחה: בימי אחשורוש היה;